SERES DÁNIEL

A „ΙΕΡΟΣΥΛΟΣ” ÉS „ΚΑΤΑΡΑΤΟΣ” SZAVAK JELENTÉSE ÉS SZEREPE DÉMOSTHENÉS TIMOKRATÉS ELLEN CÍMŰ BESZÉDÉBEN

Jelen tanulmányban amellet érvelek, hogy a „ιερόσυλος” (szentélyrabló) és a „κατάρατος” (átkozott) szavak meghatározó elemei Démosthenés érvelésének a *Timokratés elleni* beszédében. Ebben a beszédben mindkét szó egyértelműen a vallásos szókészlet elemei közé tartozik, Démosthenés jogosan és meggyőzően használ ilyen erős kifejezéseket ellenfeleivel szemben. Mivel mindkét szó ritkán fordul elő a klasszikus kori prózai szövegekben, ezért a pontos jelentés meghatározása végett, ami alapfeltétele annak, hogy feltárhassuk az adott szavak érvelésben betöltött szerepét, megvizsgálom a Kr. e. V–III. századi párhuzamos prózai szöveg-helyeket, továbbá az epigráfiai, valamint a korábbi drámai forrásokat is.

Kulcsszavak: ιερόσυλος (hierosylos), κατάρατος (kataratos), Démosthenés, Timokratés

Kr. e. 354-ben egy athéni követség tagjaként Androtión, Glauketés és Melanópos Mausóloshoz, Kária *satrapájához* utaztak.¹ Útjuk során véletlenül összetalálkoztak egy naukratisi kereskedőhajóval, amelynek a rakományát eltulajdonították. Az 57 000 drachma értékű rakományt azonban nem adták át sem az állami, sem a meghatározott szentélyek kincstárának, hanem megtartották azt. Euktémón beterjesztett egy javaslatot, amely szerint súlyos büntetéssel terhelt összeget (168 720 drachmát) kell visszafizetniük. A három férfi *graphé paranómón* perbe idézte a vádlót, azonban a bíróság felmentette Euktémont, így az általa benyújtott törvényjavaslat érvényben maradt, elítélték Androtiónt és társait. Ekkor terjesztette be nagy sietséggel Timokratés a maga törvényjavaslatát,² ami röviden így összegezhető: ha egy athéni polgárt valamilyen köztartozás miatt bebörtönöznék, akkor legyen joga arra, hogy egy kezes meghatározott időpontig kifizesse helyette a tartozást, és ebben az esetben szabadon távozhasson. Ha ez nem történik meg, akkor a kezest is bebörtönözik, valamint a vagyonát is elkobozzák. Erre válaszul Diodóros *graphé nomón mé epitédeion* perbe fogta Timokratést.³

¹ A történeti kontextusról és magáról a beszédről lásd D. M. MacDowell: *Demosthenes The Orator*. Oxford 2009. 181–195; E. M. Harris: *Demosthenes, Speeches* 23–26. Austin 2018. 108–117. Rövidebben lásd I. Worthington: *Demosthenes of Athens and the Fall of Classical Greece*. Oxford – New York 2013. 104–105.

² Dem. XXIV 39–40.

³ Démosthenés írta a beszédet, vagy legalábbis a nagy részét. A szövegkritikai problémára többen is felhívják a figyelmet: MacDowell: i. m. (1. jegyz.) 193–196; Worthington: i. m. (1. jegyz.) 104–105; W. Wayte: *Demosthenes Against Androtion and Against Timocrates with Introductions and English Notes*. Cambridge 1893. 221 skk., de Harris: i. m. (1. jegyz.) 117. 24. jegyz. cáfolja ezeket. A beszédet Diodóros adta elő, ahogyan már az Androtión ellenit is, vö. Lib. *Hyp.* 22–23.

A retorikai kutatások újabb irányvonalához tartozik,⁴ hogy a Kr. e. IV. századi beszédekből felfejthető vallástörténeti információk – amelyek olykor csak egyetlen szót vagy kifejezést takarnak – pontos szerepét meghatározzák a beszédek szerkezetében; legyen az a konkrét – többé-kevésbé – tényeken alapuló jogi érvelés vagy inkább az érzelmeket célba vevő retorikai eszköztár része. A későbbiekben amellet érvelek, hogy Démosthenész jogosan és meggyőzően használja a vallásos többletjelentéssel bíró *ιερόσυλος* (szentélyrabló) és a *κατάρπατος* (átkozott) szavakat ellenfeleivel – Timokratezzsal és Androtiónnal – szemben.

„Szentélyrablók”

A „szentélyrabló” (*ιερόσυλος*) kifejezés használata a beszéd pszichológiai eszköztárának a része,⁵ ugyanis Démosthenész nem Timokratést, hanem Androtiónt és társait illeti ezzel a minősítéssel, így értelemszerűen a Timokratés elleni perben a szoros jogi érveléshez nem kapcsolódhat, pusztán Timokratés megbecsülését, hitelét akarja azzal csökkenteni, hogy azt állítja, Timokratés ilyen hitvány, szentségtörő emberek érdekében terjesztette be törvénytervezetét. Ha pontos képet akarunk alkotni arról, hogy ez a kifejezés milyen hatást válthatott ki a hallgatóságban, behatóbban kell elemeznünk a kontextust és a kapcsolódó szöveghelyeket:

Mert bizony nem tagadja Timokratés, hogy úgy helyes és a törvények is azt írják elő, hogy az ilyeneket a legnagyobb büntetéssel kell sújtani, és azt sem tagadja, hogy azok, akik miatt kieszelte ezt a törvényt, tolvajok, szentélyrablók, egyrészt a szent vagyont, az istennőnek járó 10%-ot és a többi istennek járó 2%-ot elrabolták, és ahelyett, hogy beszolgáltatták volna, megtartották, másrészt az állami vagyont, ami a tiétek volt, ellopták.⁶

Ebből a szöveghelyből is egyértelműen kiderül, hogy Démosthenész nem is rugaszkodik el annyira a konkrét tényektől a *ιερόσυλος* szó használatával. Az Androtión és társai által eltulajdonított összeg 12%-át egyértelműen szent vagyontként kell kezelni, így még ha Démosthenész súlyosbítja is bűnüket lopásról szentélyrablásra, akkor is van alapja állításának. A kérdés az, hogy e konkrét lopás esetében – legalább elméleti szinten –

⁴ Az ilyen irányú kutatások legjobb példája G. Martin *Divine Talk. Religious Argumentation in Demosthenes* (New York 2009) című munkája, amely alapot szolgáltatott a jelen dolgozatnak is.

⁵ A *ιερόσυλος* szó bevett fordítása „templomrabló”, azonban ez a fordítás kissé félrevezető, ugyanis nem minden szentélykörzetben (*temenos*) volt templom, ellenben szakrális szempontból ugyanolyan bűnnek számít egy olajág, egy votív tárgy vagy – mint a jelen esetben – 57 000 drachma eltulajdonítása, mivel ezek a tárgyak az istenség tulajdonát képezték. A szentélykörzetek szigorú szabályozásairól lásd Németh Gy.: Mit szabad egy szentélyben? In: A zsarnokok utópiája. Szerk. Németh Gy. Budapest 1996; E. Lupu: *Greek Sacred Law. A Collection of New Documents* (NGSL²). Leiden – Boston 2009. 9–40.

⁶ Dem. XXIV 120.

felmerülhetett-e, hogy ez a cselekedet szentélyrablásnak minősíthető, vagy egyszerűen csak a tolvaj szinonimájaként – például rabló, gazember jelentésben – használja Démosthenész a szentélyrablók kifejezést. Vizsgáljuk meg, hogy a nagyjából kortárs – Kr. e. IV–III. századi – szöveghelyek mit árulnak el a ιεροσυλος szó használatáról.

A szónok Lysias Nikomachos jegyző ellen mondott beszédében a következő módon használja kifejezést:

Ezért gondoljátok csak végig, tisztelt bírák: ha az előírások szerint járunk el, valamennyi ősi áldozatot bemutatjuk, ha viszont az ő köztábláit követjük, sokat elmulasztunk. Ez a szentélyrabló meg úton-útfélen azt hangoztatja, hogy őt az isten-tisztelet vezette az összeírásakor, nem pedig a zsugoriság...⁷

A beszéd egészéből egyértelműen kiderül, hogy a szentélyrabló kifejezést nem szó szerint kell érteni, hanem tágabb értelemben gazembert jelent, mivel konkrét rablás nem történt – az áldozatok értékén módosított a vádlott. Csak annyiban tekinthetjük rablónak Nikomachost, hogy a rá bízott tisztséget négy hónap helyett hat évig töltötte be fizetés fejében.⁸ Az ó- és újkomédia fennmaradt szövegeiben ebben az általánosabb jelentésben használják a szerzők – Aristophanész, Menandros – a kifejezést.⁹

Platón a *Törvények*ben több helyen is foglalkozik a szentélyrablás kérdésével.¹⁰ A következő szöveghely szolgál a legtöbb információval:

Akit szentélyrabláson kapnak, hogyha rabszolga vagy idegen, arcán és kezén bélyegeztessék meg, gaztette bélyegével; és annyi korbácsütésben részesüljön, amennyit a bírák jónak látnak, s aztán meztelenül vessék ki az ország határain túl; mert ilyen büntetés által talán még észre térhet és megjavulhat. Mert a törvény szerint kiszabott jogos büntetés sosem a rosszra törekszik, hanem alapvetően kétféleképpen hat a megbüntetett személyre: vagy jobbá teszi, vagy enyhíti elvetemültségét. Ha pedig polgárról derülne ki, hogy valami effélét követett el, tehát az istennel, vagy szüleivel, vagy az állammal szemben követett el valami kimondhatatlan szörnyű gaztettet, az ilyen embert már végképp gyógyíthatatlannak tekintse a bíró, annak tudatában, hogy gyermekkorától kezdve ilyen gondozásban és nevelésben részesülve, nem tudta visszatartani magát a legnagyobb gaztettektől. Az ilyen emberre nézve a halál a legcsekélyebb büntetés, másoknak pedig tanulságos példát szolgáltat azzal, hogy nevétől megfosztva valahol az ország határain túl jel nélküli sírban helyezik el tetemét...¹¹

⁷ Lys. XXX 21. Németh András fordítása módosításokkal.

⁸ Lys. XXX 2.

⁹ Ar. *Pl.* 30; Men. *Asp.* 227, *Dys.* 640, *Epit.* 935, 1064, 1100, 1122, *Pk.* 366, *Sam.* 678.

¹⁰ Annyira szörnyű bűnnek tartja Platón a szentélyrablást, hogy véleménye szerint már a pusztá gondolatát is rituális tisztítószertartásokkal kell elűzni. Vö. *Pl. Lg.* 854a–c.

¹¹ *Pl. Lg.* 854d–855a. Bolonyai Gábor fordítása módosításokkal. Még egyszer megerősíti a különféle szentélyrablások igen súlyos voltát a X. könyv elején. Vö. *Pl. Lg.* 884–885a.

Ugyanez a szigor jelenik meg a szentélyrablás kapcsán leggyakrabban idézett Xenophón-szöveghelyben is:

De ha másként látjátok jónak, alkalmazzátok velük szemben a szentélyrablók és árulók elleni törvényt. Ez kimondja, hogy ha valaki elárulja az államot, vagy a szentélyben őrzött értéket tulajdonít el, a népbíróság ítéljen fölötte. Ha bűnösnek találják, ne lehessen Attika földjébe temetni, vagyonát pedig kobozzák el.¹²

A fentebb hivatkozott források tükrében megállapíthatjuk, hogy amennyiben ténylegesen szentélyrablás történt, abban az esetben az egyik legsúlyosabban büntetendő bűncselekménnyel állunk szemben. Androtión és társai esetében ez a büntetőjogi kategória nyilvánvalóan nem állt fenn, még utalás sincs rá, hogy ezt bárki is megpróbálta volna rájuk bizonyítani egy bírósági eljárás keretében. Noha a jogi büntethetőség nem áll fenn, Démosthenés mégis úgy fűzi szavait, mintha pontosan ezt a bűnt követték volna el, mi több, talán még súlyosabbat is:

Az ő szentélyrablásuk abban különbözik az összes többitől, hogy az összeget fel sem vitték az Akropolisra, ahogy kellett volna.¹³

Démosthenés érvelése, ha jogilag nem is állja meg a helyét, logikailag helyes, hiszen ha a pénz egy részét különböző szentélyek kincstárába kellett volna befizetniük a vádlottaknak, de ezen kötelezettségüknek nem tettek eleget, akkor lényegében a szentély vagyonát tulajdonították el, azaz nevezhetjük őket szentélyrablónak. Hogy ez a gondolatmenet nemcsak a XXI. századi kutatásban merülhet fel, jól példázza a következő – kortárs¹⁴ – epidaurosi gyógyulási felirat:

Echedóros Pandaros tetoválásait is megkapta a már meglévők mellé. Pandarostól átvett egy összeget, hogy felajánlja nevében az istennek Epidaurosban, de a pénzt nem adta át. Benn aludt és álmot látott. Álmában az isten mellé állt, és megkérdezte, nincs-e nála valami pénz Pandarostól, amit Athénának kell felajánlania a szen-

¹² Xen. *HG.* I 7.22. Németh György fordítása módosításokkal. A temetés hiánya és a halálbüntetés szicíliai Diodórosnál is megjelenik. Vö. D. S. XVI 25. 2, XVI 31. 1, XVI 56. 5.

¹³ Dem. XXIV 120. *Martin:* i. m. (4. jegyz.) 127–135 ezt a szöveghelyet nem említi, a korábbi, Wayte-féle jegyzetekkel ellátott kiadás azonosítja a problémát, de annyival lezárja, hogy nem világos, miért követtek volna el súlyosabb bünt. Vö. *Wayte:* i. m. (3. jegyz.) 185. Edward Harris új, jegyzetekkel ellátott fordításában nem fűz kommentárt az idézett részhez. Vö. *Harris:* i. m. (1. jegyz.) 161.

¹⁴ A corpust a Kr. e. IV. század második felére datálják, vö. IG IV² 121–124. A gyógyulási feliratok kutatásáról lásd *R. Herzog:* Die Wunderheilungen von Epidauros. Leipzig 1931; *M. P. J. Dillon:* The Didactic Nature of the Epidaurian Iamata. ZPE 101 (1994) 239–260; *L. R. LiDonnici:* The Epidaurian Miracle Inscriptions: Text, Translation and Commentary. Atlanta 1995; *H. Solin:* Inschriftliche Wunderheilungsberichte aus Epidauros. ZAC 17 (2013) 7–50. Magyarul bevezetőül lásd *Németh Gy.:* Az epidaurosi Asklepios-szentély gyógyulási feliratai. Vallástudományi Szemle 11 (2015/2) 57–61, a corpushoz pedig *Czeti I. – Seres D.:* Az epidaurosi gyógyulási feliratok. Vallástudományi Szemle 11 (2015/2) 62–72.

télyben. Ő pedig azt felelte, hogy semmi ilyesmit nem vett át tőle [Pandarostól]. Ha azonban meggyógyítaná őt, akkor felajánl neki egy képet, amelyet maga festetett. Ezután az isten Pandaros szalagjával körülkötötte tetoválásait, és felszólította, amint kiért az abatonból, vegye le a szalagot, és mossa meg az arcát a forrás vizével, és nézze meg magát a víz tükrében. Miután felvirradt, kiment az abatonból és levette a szalagot, amelyről már hiányoztak a jelek. Ahogy belenézett a vízbe, meglátta az arcán a saját tetoválásai mellett Pandarosét is.¹⁵

Echedóros Androtiónékhoz hasonlóan még az előtt tulajdonította el a rá bízott összeget, mielőtt felajánlotta volna az istennek, azonban az isten a platóni *Törvények*ből idézett, rabszolgákra vonatkozó büntetést alkalmazza, megbélyegzi, megjelöli egy újabb tetoválással.¹⁶

Démostenés, hogy állítását fokozza, és tovább borzolja a hallgatóság kedélyét, rögvést a következő caputban újabb szakrális bűnnel súlyosbítja Androtiónék tettét, *hybris*sse vádolja őket:

Az olympiai Zeusra mondom, tisztelt bírák, úgy vélem, nem a véletlen folytán fogta el Androtión a gőg (*hybris*) és az önteltség, hanem az istennő küldte rá azért, hogy ezek is egymást bíróság elé idézve pusztuljanak el, és a pénzt tízszeresen térítsék meg a törvény szerint vagy börtönöztessenek be, ahogy azok is egymás keze által pusztultak el, akik letörték Niké szárnyait.¹⁷

„Átkozott”

Az „átkozott” (κατάρατος) szó alkalmazása már a konkrét jogi érveket erősíti, ugyanis Démostenés Timokratést illeti ezzel a jelzővel:

Hogyhogy nem tartod magad joggal a legrosszabb embernek, te átkozott, aki nyilvánvalóan többet tesz a tolvajokért, a gonosztevőkért, a munkakerülőkért, mint a hazádért, és miattuk velünk szemben betejesztesz egy törvényt?¹⁸

Timokratést többek között azzal vádolja, hogy Androtiónék érdekében benyújtott törvénytervezetét nem megfelelő napon terjesztette be, így vallási vétséget követett el,

¹⁵ IG IV² 121, 54–68 (A7). Czeti István és Seres Dániel fordítása.

¹⁶ A kutatás a történet elején említett Pandarosról (történetét lásd az A6-os panelen) és a főszereplő Echedórosról tetoválásaik miatt feltételezi, hogy rabszolgák vagy katonák lehettek. Vö. *LiDonnici*: i. m. (14. jegyz.) 91. 15. jegyz.

¹⁷ Dem. XXIV 121. *Harris*: i. m. (1. jegyz.) 161. 191. jegyz. valószínűsíti (összhangban a szöveghelyhez kapcsolódó scholionnal, vö. Schol. *ad Dem.* XXIV 121. 239b), hogy itt a Parthenónban álló Athéné-szoborról van szó, amely egy szárnyas Nikét tartott a kezében. Vö. Paus. I 24. 5–7 – a konkrét eseményt nem ismerjük.

¹⁸ Dem. XXIV 107. A kifejezést megismétli a 198. caputban.

azaz az „átkozott” jelző használata teljes mértékben indokolt lehet. A következő három rövid szövegrészlet jól összegzi Démostenés vádjait:

A népgyűlés ellenben, amelyen megszavazták a törvényeket, Hekatombaión hónap tizenegyedikén ülésezett, ő pedig tizenkettődikén terjesztette be a törvényt, nyomban a rá következő napon, noha Kronos ünnepe volt, ami miatt a tanács nem ülésezhetett.¹⁹

Íme, a bizonyíték: amikor ugyanis a törvényeket felülvizsgáló bizottság ezekben az ügyekben ülésezett, anyagi kérdésekről és a Panathénaiáról senki se terjesztett be semmilyen törvényt, sem rosszabbat, sem jobbat. De ez az ember, Timokratés a legnagyobb nyugalomban hozott törvényjavaslatot olyan kérdésekben, amelyekre a határozat nem utasítja, a törvények pedig még tiltják is. Meg volt róla győződve, hogy a határozatban megjelölt időpont nagyobb tekintéllyel bír, mint a törvényekben előírt időpont. Noha ti mindannyian ünnepet ültetek, és annak ellenére, hogy a hatályban lévő törvény kimondja, hogy ebben az időben sem magán, sem közös ügyekben senki se ártson a másíknak, és senki se bonyolítson le olyan üzletet, amely nem az ünnephez kapcsolódik, egyáltalán nem félt attól, hogy nem egy személynak, hanem az egész városnak ártson.²⁰

Vagy nem borzasztó az, hogy a városnak nem ugyanolyan biztosíték jutott Timokratéssal szemben, hanem a legnagyobb törvénytenséget szenvedte el ezen az ünnepen, amikor a város mindannyiunknak biztonságot nyújtott azzal, hogy ünnepet rendezett, azért hogy semmilyen kellemetlenséget vagy szörnyűséget ne szenvedjünk el ebben az időszakban?²¹

A kutatás jelen állás szerint elfogadja Démostenés vádját, amely szerint Timokratés eljárásbeli hibát vétett, amikor benyújtotta a tervezetet, így azt érvényteleníteni kell.²² Az ebből következő kérdés az, hogy a *κατάπατος* szó rendelkezett-e még vallásos többletjelentéssel, vagy már elvesztette azt? Gunther Martin elemzésében elképzelhetőnek tartja, hogy ebben a speciális környezetben meglehet még ez a többletjelentés.²³

¹⁹ Dem. XXIV 26.

²⁰ Dem. XXIV 29.

²¹ Dem. XXIV 31.

²² *Martin*: i. m. (4. jegyz.) 132; *M. Canevaro*: The Documents in the Attic Orators. Laws and Decrees in the Public Speeches of the Demosthenic Corpus. Oxford 2013. 80–104. Hasonló probléma merül fel Aeschin. III 67-ben: „Azt indítványozta, hogy a prytanisok tartsanak gyűlést Elaphébolión hónap nyolcadik napján, amikor Asklépiosznak mutatnak be áldozatot, illetve a nyitőünnepséget tartják. Azon a szent napon, ilyen korábbi eseményre senki se emlékszik.”

²³ Nagyon óvatosan fogalmaz *Martin*: i. m. (4. jegyz.) 134: „...a word which is elsewhere employed as a term of abuse that has more or less lost its religious significance, but may in this instance be linked to Timocrates’ expulsion to Hades.” *Wayte*: i. m. (3. jegyz.) ad loc. egyik helyen sem tesz említést a lehetséges értelmezési problémáról, sem *J. H. Vince*: Demosthenes Orationes 21–26. Cambridge, Massachusetts – London 1935, ad loc. – igaz, a Loeb-sorozatban csak nagyon indokolt esetben fűznek jegyzetet a fordításhoz.

A későbbiekben amellet érvelek, hogy nem csak elképzelhető a szakrális többlettartalom, hanem megkerülhetetlen ebben a kontextusban a párhuzamos szöveghelyek alapján.

„Átkozottak” a drámákban

A drámairodalomban először Euripidés darabjaiban olvashatjuk a κατάρατος jelzőt, rögvest öt különböző műben. Vizsgáljuk meg, mely esetekben lehetséges, hogy vallási többlettartalommal bír a kifejezés!

A *Médeiában* két alkalommal hangzik el az átkozott szó, mindkétszer Médeia szájából.²⁴ Első alkalommal gyermekeit, a második esetben pedig férjét illeti ezzel a jelzővel. Mindkét esetben indokolt lehet a vallásos többlet, mivel Iasón új házasságával megtöri Médeiával kötött házasságának szentségét, ezzel maga idézi elő gyermekei és új felesége, Glauké halálát.

A *Hippolytos* című darabban a haldokló Hippolytos saját magát nevezi κατάρατος-nak.²⁵ Hippolytos azzal, hogy kizárólag a szűz istennőt, Artemist tiszteli, *hybrist* követ el Aphroditével szemben, mivel nem foglalkozik a szerelemmel, így teljesen jogos a vallási többletjelentés.

Andromaché joggal nevezheti magát átkozottnak,²⁶ hiszen a trójai háború eseményei megpecsételik hazája, családjá és az ő sorsát is – Ilion Héra akarata szerint elesik, megölik férjét, Hektórt, majd Achilleus fiának, Neoptolemosnak lesz a szolgálója. Andromaché azonban nem követett el szakrális vétséget, így ebben az esetben nem jár többlettartalom a κατάρατος kifejezéssel, inkább szegény, szerencsétlen jelentésben használja Euripidés.

Helenének – Andromachéhoz hasonlóan – minden oka megvan rá, hogy ugyanígy érezzen.²⁷ Paris döntése révén – Aphroditének adja az aranyalmát – a trójai háború ki-robbantó okává válik szerelmük, ami számos görög és trós szenvedését, valamint halálát vonja maga után. Helené viszont megszentelteleníti Menelaossal kötött házasságát – még ha Aphrodité akaratából is cselekszik így –, ezért fennáll a szakrális többletjelentés.

A *Hekabé* című darabban ismét kétszer fordul elő a κατάρατος szó.²⁸ Először Polyméstórt nevezi átkozottnak Hekabé, amiért megölte fiát, Polydórost, aki menedéket keresve érkezett a thrák uralkodóhoz. Polyméstórt joggal tekinthetjük átkozottnak, mivel a trójai királyfi vendégbarátként, oltalomkérőként tartózkodott udvarában. Viszont a darab második felében, amikor Polyméstór átkozottnak nevezi a rabszolgákat, akik se-

²⁴ Eur. *Med.* 112, 162.

²⁵ Eur. *Hipp.* 1362.

²⁶ Eur. *Andr.* 838–839.

²⁷ Eur. *Hel.* 54.

²⁸ Eur. *Hec.* 716, 1064.

gítettek Hekabé tervét beteljesíteni – megölni a gyermekeit és őt megvakítani –, csak szitkozódik, ugyanis ők szakrális értelemben semmilyen bűnt sem követtek el.

Aristophanés több komédiájában is megjelenik a kifejezés. *A békák*,²⁹ *A béke*,³⁰ *A nőuralom*³¹ és a *Lysistraté*³² című darabokban a szónak egyértelműen nincs vallásos konnotációja, viszont *A nők ünnepében* mind a három³³ előfordulás esetében meggyőzően érvel a darab kommentárját jegyző Austin – Olson szerzőpáros amellett, hogy Mnésilochos, Euripidés rokona joggal nevezheti magát átkozottnak, illetve őt a szkíta őr,³⁴ hiszen azzal, hogy férfi létére megjelent a *Thesmophorián* – arról nem is beszélve, hogy hátsó szándékkal tette mindezt –, megszegte az ünnep legalapvetőbb szabályát. A hatást tovább fokozhatja a kontextus. A komédia azon részében hangzik el többször a κατάρπατος jelző, ahol Euripidés-darabok paródiái követik egymást. Egy ilyen ritka kifejezés esetében talán joggal feltételezhetjük, hogy a párhuzamos euripidési karakterek, történetek is felidéződtek a közönségben a szó hallatán, ami fokozhatta mind a komikus hatást, mind a κατάρπατος szó erejét – a nyolc euripidési előfordulásból öt esetben minden bizonnyal adott a szakrális többlettartalom.

„Átkozottak” az epigráfiai forrásokban

Az epigraphiai források esetében nem kérdéses, hogy a szó erős szakrális jelentéstöbblettel bír. *A Searchable Greek Inscriptions* – Phi – adatbázis szerint összesen 24 feliratos emléken jelenik meg valamilyen formában a κατάρπατος szó.³⁵ Ezek közül teljes biztonsággal mindössze hét felirat esik az általunk vizsgált korszakra.³⁶ A kifejezés a határozatok záradékaiban tűnik föl: ha valaki megszegi az itt rögzített szabályokat, az mind vallási, mind jogi értelemben kitaszítottá válik. Lássuk például a kis-ázsiai Erythraiban fennmaradt feliratot,³⁷ amely különböző tisztségek betöltését szabályozza. A törvény szövege egyértelmű, aki megszegi a jelen határozatban foglaltakat, az mind vallási, mind

²⁹ Ar. *Ra.* 178.

³⁰ Ar. *Pax.* 33, 1076b, 1272.

³¹ Ar. *Ecc.* 949.

³² Ar. *Lys.* 530, 588.

³³ Ar. *Th.* 1048, 1097, 1109.

³⁴ C. Austin – S. D. Olson: *Aristophanes Thesmophorizusae*. Oxford – New York 2009. 320. A többi kommentár a κατάρπατος szó előfordulási helyein egyáltalán nem foglalkozik a szó lehetséges értelmezéseivel, meg sem említik azt, vö. R. G. Usher: *Aristophanes Ecclesiazusae*. Bristol 1986; J. Henderson: *Aristophanes Lysistrata*. Oxford 2002; P. T. Stevens: *Euripides Andromache*. Oxford 2002.

³⁵ IG III App. 77 (= TheDeMa. 106. 16); IG IX 1² 1, 148; IG XII 2, 526; 9, 955; 9, 1179; IG XII 6, 1, 6; Erythrai 32; Halikarnassos 157; Labraunda 15; Mylasa 10*5; Sinuri 8; Teos 186; TAM IV 1, 269; TAM V, 1, 20; 3, 1531; IMT skam/NebTaeler 192; MAMA IV 27–28, 335, 354, 356; CIG 3882b; Waelkens, Türsteine 492; Heberdey-Wilhelm, Reisen 38, 94. IMT skam/NebTaeler 192.

³⁶ IG III App. 77 (= TheDeMa. 106. 16); IG IX 1² 1, 148; IG XII 2, 526; Halikarnassos 157; Labraunda 15; Sinuri 8; IMT skam/NebTaeler 192.

³⁷ Erythrai 32. A feliratot a Kr. e. V/IV. századra datálják.

jogi értelemben kitaszítottá válik. Nem kérdés, hogy a κατάρατος – ebben az esetben dialektális formában κατάρητος – szó erős szakrális jelentéssel rendelkezik az ehhez hasonló szövegben:

A javaslatot Apellias terjesztette be: Akik Chalkidés [*hieropoiosi*]³⁸ évében vagy azután már betöltötték a *grammateusi* hivalt, azok közül senki se legyen *grammateus* és más hivalt se töltsön be, valamint a későbbiekben senki se töltsse be a *grammateusi* hivalt egynél többször, sem a *tamias* hivaltát, továbbá senki se viseljen egyszerre két tisztséget. Aki betölti a *grammateusi* hivalt vagy megválasztják vagy betérjeszt vagy megszavaz [ilyen indítványt], az legyen átkozott (κατάρητος), jogfosztott (ἄτιμος) és száz *statér* büntetést fizessen. Az *exetastésok* hajtsák be a büntetést, vagy maguk tartozzanak befizetni azt. A törvény hatályba lép Artemisiön hónaptól, amikor Posis volt a *hieropoios*. Így határozott a tanács: Aki a *stélén* foglaltakkal szemben *grammateust* választ, az [100] *statér* büntetéssel tartozzon.³⁹

Három átoktáblán is megjelenik a κατάρατος vagy ἐπικατάρατος szó. A feliratok típusából adódóan semmi kétség nem merülhet fel a szavak szakrális tartalmával kapcsolatban. Vizsgálatunkból két átoktáblát érdemes kirekeszteni a nagy időbeli és térbeli eltérés miatt.⁴⁰ Tartalmi okunk nincs erre, a TheDeMa 178-as szövegében a megátkozni kívánt személy jelzőjeként, a TheDeMa 226-os szöveg esetében pedig felszólítás – legyen átkozott – formában jelenik meg a vizsgált szó. A harmadik átoktábla minden szempontból illeszkedik az elemzésünkbe: a Kr. e. III. században Attikában vészték egy ólomlemezbe, a κατάρατος szó itt is felszólításként szerepel.⁴¹

³⁸ *Epónymos* tisztségviselő Erythraiban, vö. R. K. Shrek: The Eponymous Officials of Greek Cities III: The Register: Thrace, Black Sea Area, Asia Minor. ZPE 88 (1991) 252.

³⁹ Erythrai 32. A további kapcsolódó forrásokat és szakirodalmat lásd I. *Arnaoutoglou*: Ancient Greek Laws: A Sourcebook. London – New York 1998. 84.

⁴⁰ Itt szeretnék köszönetet mondani Martin Dreher professzornak, amiért hozzáférést biztosított az általa szerkesztett *Thesaurus Defixionum Magdeburgensis* (TheDeMA) adatbázishoz. A két átoktábla: TheDeMa. 178. 5–6. (= A. Audollent: *Defixionum tabellae quotquot innotuerunt tam in Graecis orientis quam in totius occidentis partibus praeter Atticas in corpore inscriptionum Atticarum editas*. Paris 1904. Nr. 155). A pontos forma ἐπικατάρατος, a Kr. u. II. század utolsó két harmadára datálják, Chalkisből származik. TheDeMa. 226. 2. (= IG XII 9, 955). A pontos forma ἐπικατάρατος, a Kr. u. IV. század harmadik harmadára datálják, Rómában fedezték fel.

⁴¹ TheDeMa. 106. 16. (= R. Wünsch: *Defixionum Tabellae Atticae* [IG III 3. Appendix]. Berlin 1897. Nr. 77).

„Átkozottak” a szónoklatokban

Gunther Martin helyesen állapítja meg, hogy a κατάρπατος szó mint megszólítás a démosthenési corpusban csak a *Timokratés elleni* és a *Koszorú* beszédben szerepel.⁴² Érdemes lett volna hozzátenni, hogy a démosthenési corpusban még további kilenc⁴³ és Deinarchos beszédeiben még további három⁴⁴ alkalommal fellelhető mint jelző. Tekintsük át az egyes előfordulásokat!

A *bevételekről* című beszédben egy alkalommal, „átkozott megaraiak” (πρὸς τοὺς καταράτους Μεγαρέας) formában szerepel a κατάρπατος szó.⁴⁵ Ebben az esetben minden kétséget kizáróan vallásos többletjelentéssel bír a kifejezés, ugyanis az athéniaiak a Kr. e. V. század második felében azzal vádolták a szomszédos megaraiakat, hogy művelés alá vonták a Hiera Orgas névre hallgató szent, bevetetlen földterületet, ami egyértelműen szakrális vétség.⁴⁶

A *Koszorú* beszédben, noha négy alkalommal hangzik el a κατάρπατος szó, nem találtam olyan körülményt, ami szakrális konnotációt implikálna, így – véleményem szerint – mind a négy esetben kollokvialis formában, szitokszóként használja Démosthenés a kifejezést.⁴⁷

A *hűtlen követség* című beszédben három alkalommal fordul elő a kifejezés.⁴⁸ Csak az első esetben lehet vallásos többletjelentése a κατάρπατος szónak – a másik két helyen egyszerű szitokszó –, ugyanis Démosthenés szinte rögvest, ahogy ezzel a jelzővel illette Aischinést, a gyűlések elején felolvasandó imára hivatkozik, ami megóvja magát a gyűlést és annak résztvevőit is az árulástól.⁴⁹

De tudjátok meg, hogy Aischinést átkotok is terheli, s hogy vallásosságokkal és jámborságokkal sem fér össze, hogy egy ilyen hazugot felmentsetek. [A jegyzőhöz:]⁵⁰ Fogd csak ezt a törvényes átokmintát, s olvasd fel a bírának!

⁴² Martin: i. m. (4. jegyz.) 134. 59. jegyz.; Dem. XXIV 107, 198; Dem. XVIII 209, 212, 244, 290.

⁴³ Dem. XIX 70, XXI 169, [Dem.] XXV 82 (τρισκατάρπατος alakban) Utóbbihoz Harris: i. m. (1. jegyz.) 224. 119. jegyz. annyi megjegyzést tesz, hogy a τρισκατάρπατος alak csak itt fordul elő az athéni törvénytörvényekben.

⁴⁴ Din. I 47; II 4, 15.

⁴⁵ Dem. XIII 32.

⁴⁶ A terület a közeli Eleusisban tisztelt Démétér és Persephoné kultuszához kapcsolódott, vö. Plu. *Per.* 30, Thuk. I 139. A további forrásokat és a szakirodalmat lásd Harris: i. m. (1. jegyz.) 104–105. 242. jegyz.

⁴⁷ Dem. XVIII 209, 244, 290, 322. Az új angol fordításban már nem is a bevett „accursed” szóval fordítják, hanem „wretch”-nek, azaz nyomorultnak, hitványnak, vö. H. Yunis: Demosthenes, Speeches 18 and 19. Austin 2005. De Yunis a lehetséges értelmezési problémára nem hívja fel a figyelmet egyik munkájában sem, vö. Yunis: i. m. és H. Yunis: Demosthenes On the Crown. New York 2005.

⁴⁸ Dem. XIX 70, 75, 287.

⁴⁹ Az esküt említi még Aeschin. I 22–23; Dem. XX 107, XXIII 97, XXIV 149–151; Din. II 14, 16; Lyc. I 31, Andoc. I 31.

⁵⁰ Kiegészítés tőlem.

Átokminta

Ezt a törvény rendelte fohászt, athéni férfiak, elmondja a kikiáltó minden népgyűlésen, vagy ha a tanács tart ülést, ott is. S még csak nem is tagadhatja Aischinés, hogy nagyon jól ismeri, mert hiszen abban az időben, mikor jegyzősködött nálatok, s a tanács szolgálatában állott, ő maga mondta a kikiáltó elébe a törvény szövegét. Helytelen, hallatlan eljárás volna tehát, ha azt, amit mástól elvártok, vagy helyesebben szólva, aminek magatok helyett való elintézésére az isteneiteket kéri-tek, most, mikor töletek függ a dolog, ti magatok nem tennétek meg, s fölmentenétek ti magatok azt, akinek fejére, egész nemzetségére, házára az isten büntetését kéri-tek. Nem! Ha ismeretlen a bűnös, ám bízjátok az istenekre a büntetést, de ha tetten kaptok valakit, ne hagyatkozzatok reájuk.⁵¹

Noha a Meidias elleni vád alapját a Dionysión történtek – Meidias lejáratta Démostenést, mint chorégost, még meg is ütötte⁵² – képezték, az a körülmény, hogy mindez egy ünnepségen esett meg, úgy vélem, önmagában még nem elegendő ahhoz, hogy egyértelműen többletjelentést tulajdonítsunk ebben az esetben a κατάρατος szónak, bármennyire is igyekszik Démostenés szakrális bűnként beállítani Meidias tetteit.⁵³

Az *Aristokratés ellen* című beszédben háromszor fordul elő a vizsgált szó,⁵⁴ ebből két esetben szakrális többletjelentéssel – egyszer a népgyűlés elején elhangzó átok miatt,⁵⁵ a második esetben pedig ismét az „átkozott megaraiaik”⁵⁶ szókapcsolat hangzik el.

Az *Aristogeitón ellen* című beszédekben⁵⁷ a perek tárgyától függetlenül joggal és valóságos többlettel illetheti az „átkozott” jelzővel mind Démostenés, mind Deinarchos Aris- togeitiónt, amiért nem törődött az apjával, Kydimachossal, hiszen még el se temette.⁵⁸

⁵¹ Dem. XIX 70–71. Gyomlai Gyula fordítása. A másik két esetben pusztá szitokszóként használja Démostenés.

⁵² Dem. XXI 15–18, Aeschin. III 52.

⁵³ Dem. XXI 164. A lehetséges értelmezési problémára nem hívja fel a figyelmet E. M. Harris: Demosthenes, Speeches 20–22. Austin 2008.

⁵⁴ Dem. XXIII 97, 201, 212.

⁵⁵ Dem. XXIII 97.

⁵⁶ Dem. XXIII 212.

⁵⁷ [Dem.] XXV 82. A beszéd egészére jellemző a vallásos terminológia, erről lásd Martin: i. m. (4. jegyz.) 182–202; Din. II 15. Deinarchos beszéde elején (II 4) is használja a κατάρατος szót, de itt még általánosságban beszél hitvány semmirekellőkről (πονηρός) és átkozottakról, a kontextusból azonban már itt is egyértelmű, hogy Aristogeitónról beszél. Az első esetben I. Worthington: Deinarchus. In: Deinarchus, Hypereides, Lycurgus. Eds: I. Worthington – C. Cooper – E. M. Harris. Austin 2001. 46. az „accursed” szót használja a fordításában, míg a második, konkrét esetben (Din. II 15, Worthington: i. m. 49) finomít rajta, „accursed wretch”-nek fordítja. Talán célravezetőbb lett volna mindkét esetben megtartani az „accursed” fordítást, hiszen megvan a κατάρατος szó vallásos többletjelentése – vagy az első, általánosabb esetben használni a „wretch” vagy az „accursed wretch” fordítást, és a másodikban a bevett „accursed” fordulatot.

⁵⁸ Mindkét beszéd hivatkozik arra, hogy elmulasztotta a temetést vö. [Dem.] XXV 54; Din. II 8, 11, 18, a szülőkkel való rossz bánásmódot pedig büntették vö. Arist. Ath. Pol. 56. 6; Dem. XXIV 103–107.

Deinarchos *Démostenés ellen* című beszédében a szakrális többletjelentés adott, hiszen állítása szerint hamis esküt tett Démostenés:

...mivel hamis esküt tett az Areiospagoson az Erinysökre és a többi istenre, akikre esküt szokás tenni, így minden egyes gyűlésen átkozottá vált.⁵⁹

A vizsgált források alapján megállapíthatjuk, hogy a Kr. e. IV. századi szónoklatokban megfelelő kontextus esetén (tizennyolc előfordulásból tíz esetben) a κατάρπατος szó igenis szakrális többletjelentéssel rendelkezik, és annak függvényében, hogy az elkövetett bűn, ami miatt ezzel a jelzővel illetik az ellenfelet, szorosan kapcsolódik-e a vádhoz vagy sem, erősíti a pszichológiai és/vagy a konkrét jogi érveket. Ezt az olvasatot támasztja alá, hogy Démostenés beszédének végéhez közeledve felidézi a hallgatóságban Timokratés szakrális bűneit, mi több fokozza is azokat, hiszen most már nem csak átkozottnak nevezi Timokratést, hanem egyenesen isteni gyűlöletről beszél:

Miért viszonzás nélkül tetted, Timokratés? Egy kicsit sem volt szükség arra, hogy beterjeszd ezt a törvényt. Hiszen semmilyen más kifogást nem tudnál elénk tárni, amiért egy ilyen törvényt be mertél terjeszteni, mint az istenek által gyűlölt pizkos nyereszkeedés.⁶⁰

Ezek után még egyszer átkozottnak nevezi Timokratést,⁶¹ és végül – igazán hatásos módon –Athénéra tesz esküt Démostenés, ami egyértelműen Androtiónék lopását juttatja a hallgatóság eszébe.⁶²

SUMMARY

In this study, I am arguing that the words ιερόσυλος (temple-robber) and κατάρπατος (accursed) are key elements in Demosthenes' speech *Against Timocrates*. In both cases, I argue that in this speech, elements of religious vocabulary are clearly used, Demosthenes legitimately and convincingly uses such strong expressions against his opponents. As these words rarely occur in classical period texts, I am going to examine in parallel the fifth to third centuries BC prosaic texts, furthermore the epigraphical sources and the dramas, which are the primary conditions for understanding the role of these words in argumentation.

Keywords: ιερόσυλος (hierosylos), κατάρπατος (kataratos), Demosthenes, *Against Timocrates*

Seres Dániel
d.seres@gmail.com

⁵⁹ Din. I 47.

⁶⁰ Dem. XXIV 195.

⁶¹ Dem. XXIV 198.

⁶² Dem. XXIV 199. Egyedül itt tesz esküt Athénéra Démostenés a teljes corpusban. A beszédben összesen még 11 alkalommal esküszik Zeusra, vö. 28, 37, 94, 99, 121, 125 (kétszer), 126, 157, 176, 202.